

УДК 347.124

Олексій Губар,

здобувач НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ЦИВІЛЬНИМИ ПРАВАМИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Розглядаються питання класифікації зловживання цивільними правами за законодавством України. Визначено особливості різних критеріїв класифікації, виявлено співвідношення і систему форм та видів зловживання цивільними правами у вітчизняному праві.

Ключові слова: зловживання цивільними правами, класифікація зловживання цивільним правом, форми і види зловживання цивільним правом.

Поняття зловживання правом дає можливість виявити цю юридичну конструкцію як загальнородове явище, яке може доповнюватися та уточнюватися за допомогою класифікації зловживання правом. Такий підхід дає можливість розподілити це юридичне поняття за групами зловживальних актів у межах зловживання правом як загального роду, виявити найбільш типові випадки зловживання, тенденції формування нових видів і форм зловживання, визначити найбільш дієві методи їх подолання.

У сучасній юридичній науці і законодавстві чітко не визначено питання щодо класифікації, видів і форм зловживання правом, що ускладнює правильне тлумачення положення ст. 13 ЦК України про форми зловживання правом і перешкоджає формуванню одноманітної судової практики з цього питання.

Наведене зумовило мету зазначеного наукового дослідження, яка полягає в проведенні наукового аналізу існуючих підходів щодо класифікації зловживання правом та обґрунтуванні висновків щодо співвідношення і системи форм та видів зловживання правом у цивільному праві України.

Використання ст. 13 ЦК України терміна «форми» зловживання вимагає виявлення цього терміна, його співвідношення з категорією «вид». В юридичній літературі розрізняють внутрішню і зовнішню форми. Зокрема внутрішньою формою, наприклад, правової норми є система побудови, спосіб зв'язку частин, структура, яка певним чином організує зміст цієї норми. Зазвичай в літературі цю форму називають структурою право-

вої норми (гіпотеза, диспозиція, санкція). Зовнішня форма правової норми — це вираження зовні внутрішньо організованого змісту її. Зазвичай в літературі цю форму називають формою вираження права, нормативним актом або джерелом права в так званому формульному смислі (закон, указ, постанова тощо) [1].

З огляду на це, внутрішньою формою, тобто змістом такого явища, як зловживання правом, слід вважати єдність визначальних ознак, які є ustalеною комбінацією, становлять зміст і сутність зловживання правом, а зовнішньою формою буде виступати вираження зовні його організованого змісту.

У зв'язку з цим юридично коректно доцільно вважати дихотомічну класифікацію, основу якої становить ustalene поняття шикани, доповнене іншими формами зловживання як результат еволюції права і розширення переліку форм зловживання більш сучасними його модифікаціями. При цьому зрозуміло, що більш пізні форми зловживання правом формуються з попередніх шляхом поєднання різних юридичних елементів, що досить часто створює юридичні колізії і складні завдання для науки при розмежуванні відповідних форм зловживання правом.

У теоретичному плані класифікацію форм зловживання правом проводять за різними критеріями: 1) залежно від вини (навмисна, необережна, випадкова); 2) залежно від виду заподіяння шкоди (майнова, немайна (моральна)); 3) за суб'єктивним складом (юридичні та фізичні особи, публічно-правові утворення); 4) за предметом зловживань (за видами майна) —

річ, інше майно, особисте немайнове благо, результат інтелектуальної власності; 5) за об'єктами зловживань (влада, право, інтереси); 6) залежно від джерела виникнення зловживальних ситуацій (колізія норми права, прогалина права, «зла воля» носія права); 7) за обсягом у змісті юридичних норм (тобто за кількістю статей, які присікають можливі зловживання); 8) за зовнішніми критеріями (розумність, добросовісність тощо); 9) залежно від мети (виключно заподіяння шкоди, заподіяння шкоди й інша мета); 10) залежно від засобів зловживання (цивільне право або обов'язок) [2]; 11) за джерелами права (зловживання нормами закону, підзаконними нормативно-правовими актами, умовами договору, зловживання в обхід закону, тобто з використанням законотворчих або договірних прогалин і помилок); 12) за сферами або за типами суб'єктивного цивільного права (зобов'язальне право, право власності, обмежене речове право, право інтелектуальної власності, особисті немайнові права, відносини спадкування).

Зазначені вище класифікації зловживання правом ґрунтуються на застосуванні різних критеріїв класифікації, не всі з яких враховані законодавцем при нормативному закріпленні положень про форми зловживання правом.

Буквальний (граматичний) аналіз змісту ст. 13 ЦК України свідчить про заборону законодавцем таких чотирьох форм неналежної реалізації права: а) шикана — дія особи з єдиним наміром, тобто з прямим умислом, заподіяти шкоду іншій особі; б) використання особою своїх цивільних прав з метою обмеження конкуренції; в) зловживання домінуючим становищем на ринку, тобто створення монополістами сприятливих для себе умов на шкоду своїм контрагентам або споживачам; г) будь-які інші форми зловживання правом, які не підпадають під класифікацію перших трьох випадків.

Зловживання правом у формі шикани як дії з виключним наміром заподіяти шкоду іншій особі стало класичним прикладом зловживальної поведінки. При цьому окремі вчені визнають її єдиною формою зловживання правом і звідси роблять висновок, слід за М. М. Агарковим, про наявність лише проблеми колізійності цивільно-правових норм.

У цьому зв'язку в літературі слушно зазначається, що це не виключає можливості існування інших форм зловживання

правом, крім шикани, оскільки заподіяння шкоди іншій особі використанням права виключно заради свого задоволення — це доля психічно нездорових людей і являє собою хоч і яскраві, але рідкісні випадки. «Інші» форми зловживання правом будуть виступати не різновидами шикани, а паралельними їй формами і в межах змісту конструкції зловживання правом [3].

Аналіз шикани як дії з виключним наміром заподіяння шкоди іншій особі надає можливість проведення її відмежування від інших форм зловживання і визначення реально існуючої системи форм зловживання правом з урахуванням нормативного регулювання і тлумачення цих норм у правозастосовній практиці і доктрині права.

У цьому зв'язку в літературі слушно звертається увага на відсутність у ЦК України визначеного, закритого переліку форм зловживання правом, що допускає існування, поряд із шиканою, й інших форм зловживання. З огляду на характерний для шикани виключний намір заподіяння шкоди іншій особі, іншою формою зловживання вважається здійснення суб'єктивних прав без наміру завдати шкоду, але за фактичного заподіяння такого. В літературі з цього приводу зазначається, що «при цьому суб'єкт права може як допускати (та ігнорувати) настання таких наслідків, так і не звертати уваги на їх можливе настання» [4].

Підтвердженням зазначеного підходу є той факт, що цивільне законодавство містить окремі норми, які можуть бути віднесені до інших форм зловживання правом, наведених у ст. 13 ЦК, незважаючи на те, що в них сам термін «зловживання правом» не використовується. До числа таких норм належать правила ст. 352 ЦК України про викуп безгосподарно утримуваних пам'яток історії та культури, згідно з якою у разі якщо власник пам'яток історії та культури не вживе заходів щодо її збереження, зокрема у зв'язку з неможливістю створення необхідних для цього умов, суд за позовом державного органу з питань охорони пам'яток історії та культури може постановити рішення про її викуп державою. Формою зловживання правом необхідно визнати і неналежне поводження власника з тваринами [5].

У наведених випадках йдеться про реалізацію належного власнику права, що веде до такого результату, який право і

правосвідомість вважають неприпустимими і такими, що вимагають правового впливу шляхом застосування правових наслідків такої поведінки у вигляді викупу майна за судом, що цілком охоплюється формулою інституту зловживання правом.

Слід водночас зазначити, що значний рівень неточності поняття зловживання правом як оціночної правової категорії, передбаченої ст. 13 ЦК України, сприяв обґрунтуванню в юридичній науці різних підходів щодо класифікації форм і видів зловживання правом.

Сучасний стан доктрини права, правозастосовної практики і нормативного регулювання конструкції зловживання правом, відображений в нормі ст. 13 ЦК України, зумовив існування окремих актуальних питань дискусійного характеру, які потребують як наукового аналізу та обґрунтування, так і пропозицій, спрямованих на вирішення цих проблемних питань.

Норма ст. 13 ЦК, яка, як відомо, поряд із шиканою містить посилання на зловживання правом «в інших формах», порушила низку важливих питань, зокрема: йдеться про шикану та її форми, чи законодавець має на увазі форми зловживання правом, крім шикани; чи існують інші форми, крім шикани; чи є недобросовісна конкуренція і зловживання домінуючим становищем, які зазначаються в ст. 13 ЦК, формами зловживання?

Багато сучасних авторів під формами зловживання правом розуміють конкретні практичні випадки, які виявлені судовою практикою і становлять безкінечну багатоманітність форм.

Частина авторів, навпаки, тільки з шиканою ототожнюють єдину форму зловживання правом, а всі інші випадки відносять до колізійних проблем самих юридичних норм.

Слід зазначити, що лише деякі із згаданих вище критеріїв відображають типові ознаки категорії «зловживання правом», а саме: наявність прихованої і забороненої мети, використання цивільного права (правомочності) або обов'язку як засобу для зловживання, виключність дії ст. 13 ЦК України, що зумовлена наявністю ситуації правової невизначеності і неможливістю внаслідок цього застосувати спеціальні цивільно-правові норми, які безпосередньо регулюють спірне право відношення.

Саме застосування критеріїв, які від-

ображають зазначені ознаки, в сукупності дає можливість не виходити за межі цього юридичного поняття, відобразити його специфічні прояви та полегшити кваліфікацію і відмежування зловживальних актів від суміжних правових категорій.

До такого роду критеріїв у літературі пропонується відносити класифікаційні ознаки за психічним ставленням суб'єкта до свого діяння (тобто залежно від вини і за видами умислу) і за такими зовнішніми, морально-етичного характеру, критеріями, як добросовісність і розумність, оскільки особа, яка зловживає правом, усвідомлює, що вона здійснює своє цивільне право недобросовісно і нерозумно.

Важливий критерій класифікації, який відображає визначальні риси зловживання правом, передбачає поділ зловживальних актів за видом заподіяної шкоди. Оскільки шиканою визнається дія суб'єкта виключно з наміром заподіяти шкоду, то однією з умов прояву шикани буде обов'язкова наявність подібної шкоди для іншої особи. З огляду на це, до інших форм зловживання правом логічно відносити недобросовісні дії носія права, які не мають своїм результатом об'єктивну шкоду. При цьому відмінним від наявної шкоди можуть бути, наприклад, загроза заподіяння шкоди; загроза порушення чужого права; «заціпання» інтересів тих чи інших осіб; «блокування» чужих прав тощо.

Іншим критерієм кваліфікаційного характеру є мета заподіяння шкоди іншій особі, оскільки саме прихована і незаконна мета становить одну з найважливіших ознак зловживальної поведінки. З огляду на те, що вирізняльна ознака шикани полягає в наявності виключної мети — заподіяння шкоди іншій особі, то всі інші відмінні від шикани форми зловживання правом будуть у своєму прояві мати як мінімум одну, зовні цілком правомірну мету. З цього приводу заслуговує на увагу позиція авторів, які вважають, що практично до форм зловживання правом, крім усього, можна віднести дії, які мають не конкретну мету — заподіяння шкоди іншому, а мету, спрямовану на задоволення власного егоїстичного інтересу з байдужим ставленням до того факту, заподіюється цим шкода іншій особі чи ні [6].

Залежно від мети зловживання правом у літературі пропонується виділяти такі форми: а) зловживання правом з єдиним наміром, тобто з виключною метою — заподіяти шкоду іншій особі (шикана);

б) зловживання правом з метою збагачення, тобто з метою отримання майнової вигоди (наживи); в) зловживання правом з метою уникнення (ухилення) від виконання своїх обов'язків; г) зловживання правом з метою перешкоджання, блокування реалізації суб'єктивних прав кредиторів на їх захист і відновлення [7].

У літературі слушно зазначається, що за недобросовісною поведінкою частіше за все ховається певна корисна мета — отримання в тому чи іншому вигляді майнової вигоди. Загальним принципом кондикції залишається сформульоване Помпонієм правило: «Згідно з природою справедливо, щоб ніхто не збагачувався на шкоду іншій особі» [8].

Як найбільш поширену форму зловживання правом у літературі виділяють дію особи з конкретною метою — уникнення, ухилення від виконання своїх цивільно-правових обов'язків. Але і в цьому випадку уповноважений суб'єкт посилається на ту чи іншу норму права (правомочність) або умову договору, які, на думку О. В. Волкова, не дають йому можливості виконати свій обов'язок. При цьому суб'єкт має фактичну можливість виконати своє зобов'язання [9].

Найбільш витонченою формою зловживальної поведінки вважаються дії з метою перешкоджання, блокування реалізації суб'єктивних цивільних прав кредиторів на їх захист і відновлення. На думку О. В. Волкова, частіше за все подібна форма проявляється при пред'явленні кредитором до суду вимоги до боржника, який як заперечення при цьому висуває ті чи інші зустрічні вимоги. В більшості випадків ця форма являє собою суб'єктивну сторону зловживання правом на захист, але інколи являє собою власні зловживальні схеми (наприклад, реалізація майна з метою приховання (ухилення) від виконання законних вимог кредиторів) [10].

Переважає більшість інших критеріїв класифікації, які нерідко пропонуються в юридичній науці, не відображають визначальні ознаки цієї правової категорії, а тому не сприяють кваліфікації і відмежування зловживання правом від суміжних юридичних конструкцій.

Так, розмежування форм зловживання правом за суб'єктом характерне як для зловживання, так й інших ситуацій недобросовісної поведінки осіб. У цьому випадку більш характерним є застосування відмінностей становища внаслідок економічної нерівності учасників правовідношення (на-

приклад, монополіста і фізичної особи-споживача), що знайшло юридичне оформлення в конструкції прав споживача на посиленій судовий захист як більш «слабкої» сторони таких відносин.

Не має юридичного характеру класифікація форм за об'єктом зловживань — влада, право або інтереси, що мають швидше значення кордонів, до яких може поширюватися поняття зловживання правом. З точки зору цивільного права не виникає цивільно-правової категорії «зловживання правом», коли наявне зловживання певними владними (публічними) правами, як і при зловживанні інтересами, що являють собою недозрілі права, а тому не мають режиму цивільного права і не можуть виступати засобом зловживання для цілей цивільного права [11].

У цьому контексті заслуговують на увагу твердження окремих авторів про особливості зловживання правом щодо комплексних сфер відносин. Так, А. П. Белов вбачає необхідність розгляду поняття зловживання правом стосовно зовнішньоекономічної діяльності [12]. Видається, що в цьому випадку слід вести мову про застосування конструкції зловживання правом у межах цивільних правовідносин, за якими припустиме застосування хоч і термінологічно схожих, але за характером інших категорій, які обслуговують публічні правовідносини, оскільки категорія «зловживання цивільним правом» не може застосовуватися до публічних правовідносин за аналогією закону чи аналогією права.

Заслужує на увагу пропозиція проводити класифікацію «внутрішніх» форм зловживання правами із застосуванням двох критеріїв: 1) залежно від засобів зловживання правом; 2) за метою зловживальних актів.

На думку О. В. Волкова, засіб зловживання правом є тим чи іншим цивільним правом (обов'язком), на яке формально спирається суб'єкт зловживання, а в техніко-юридичному плані — це та чи інша норма, або частина норми, або сукупність норм у цивільному праві, застосовуючи яку особа здійснює недобросовісні дії. Класифікація цих засобів шляхом їх деталізації, на думку автора, формує чотири форми зловживання правом: зловживання правом власності; зловживання немайновими правами (вимогами) і, особливо, зловживання правом на свободу укладення договорів та формування їх умов; зловживання цивільно-правовими обов'язками; зловживання правом на за-

хист (у тому числі й можливостями ст. 10 ЦК РФ — ст. 13 ЦК України, відповідно).

Необхідність розподілу зловживання правом на чотири форми пояснюють, по-перше, теоретичним поділом всіх прав на речові та зобов'язальні, а по-друге — особливостями самих зловживальних актів, які враховують і відображають особливості відповідного типу суб'єктивного цивільного права [13].

Ряд авторів, ґрунтуючись на термінологічній схожості, доводять, що іншими формами зловживань правами є випадки, про які йдеться в спеціальних нормах ЦК, санкції яких пов'язані з порушенням економічного призначення того чи іншого майна і позбавленням тим чи іншим способом цивільного права, яке використовується як засіб вчинення шкідливих дій. Прихильники такого підходу вважають, що інші форми зловживання правом поширюються на випадки, які об'єднують шість статей ЦК України: 1) ст. 32 («Неповна цивільна дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років»); 2) ст. 36 («Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи»); 3) ст. 352 («Викуп пам'ятки культурної спадщини»); 4) Припинення права власності та інших речових прав на тварин за рішенням суду шляхом їх оплатного вилучення або конфіскації у разі жорстокого поводження з ними (ст. 12 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» від 21 лютого 2006 р. № 3447-IV); п. г) ст. 141 ЗК України («Припинення права користування земельною ділянкою у разі використання її не за цільовим призначенням»); п. а) ст. 143 ЗК України («Примусове припинення прав на земельну ділянку у судовому порядку у разі використання земельної ділянки не за цільовим призначенням»; виселення з жилих приміщень осіб, які самоправно зайняли жиле приміщення або проживають у будинках, що загрожують обвалом (ст. 109 ЖК України); (і в деяких інших випадках).

Слід зазначити, що схожі випадки передбачені нормами ЦК РФ, які також можуть бути об'єднані за цими критеріями як інші форми зловживання правом: 1) ст. 26 («Дієздатність неповнолітніх у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років»); 2) ст. 30 («Обмеження дієздатності громадянина»); 3) ст. 240 («Викуп безгосподарно утримуваних цінностей»); 4) ст. 241 («Викуп домашніх тварин при неналежному поводженні з ними»);

5) ст. 284 («Вилучення земельної ділянки, яка не використовується у відповідності з його призначенням»); 6) ст. 293 («Припинення права власності на безгосподарно утримуване житлове приміщення»).

Ототожнення при цьому проводиться за ознакою порушення економічного призначення того чи іншого майна. Інша причина, за якою окремі автори об'єднують згадані шість статей ЦК в єдину категорію «інших форм зловживання цивільним правом», полягає в тому, що в усіх цих статтях негативним наслідком, який настає для суб'єкта права, є позбавлення тим чи іншим способом цивільного права, що використовується як засіб вчинення шкідливих дій [14].

Інший підхід ґрунтується на поділі форм зловживання правом залежно від форм вини в шкідливих діях носія права.

У цьому випадку основу розподілу зловживань правом на форми (види) зазвичай становлять юридичні критерії оцінки шкоди і правової природи суспільних відносин, тобто факт того, охоплюється воно сферою правового регулювання чи ні.

У зв'язку з цим залежно від того, яким суспільним відносинам заподіюється шкода в процесі здійснення права в суперечності з його призначенням, зловживання правом класифікують на зовні правомірні, але такі, що суперечать «духу права» і протиправні (ті, що суперечать «букві закону»). Залежно від характеру заподіяної шкоди протиправні зловживання право класифікують на злочини й інші правопорушення [15].

Значного поширення набула класифікація, яка ґрунтується на буквальному тлумаченні положень ч. 3 ст. 13 ЦК України і дає підстави для виокремлення двох основних форм зловживання правом у вигляді «дії з наміром завдати шкоду» та «зловживання в іншій формі» [16].

Певною модифікацією цього підходу є запропонована в літературі класифікація двох конкретних форм зловживання правом, яка ґрунтується на критерії вини або спрямованості на заподіяння шкідливого результату при здійсненні права: а) дія з прямим умислом; б) дія без наміру заподіяти шкоду, але яка об'єктивно заподіює шкоду іншій особі (такого підходу, зокрема дотримується Є. О. Суханов) [17].

Такий підхід ґрунтується на застосуванні суб'єктивної ознаки при класифікації: зловживання правом з прямим умислом і застосування права без умислу,

тобто без «зла», але «за фактом», що заподіює шкоду іншим особам.

Ряд авторів дотримується класифікації за критерієм застосування недозволених засобів здійснення цивільного права, яка методологічно ґрунтується на сформульованій свого часу В. П. Грибановим концепції зловживання правом як здійснення суб'єктивного цивільного права недозволеними способами (засобами). Прихильники такого підходу до форм зловживання правом відносять реалізацію наданих юридичних свобод недозволеними засобами (прикладом слугує випадок, коли автор твору вибере псевдонім, здатний ввести публіку в оману [18]).

У цьому ж контексті до форм зловживання правом належать і недозволені засоби захисту (наприклад, для захисту від крадіжки застосовуються засоби, які смертельно небезпечні для оточуючих). Під недозволеними засобами в даному випадку пропонуються розуміти сам предмет, який використовується особою при своєму зловживальному акті, що по суті може становити безкінечну багатоманітність предметів як матеріального, так і ідеального світу [19].

Заслугує на увагу запропонована О. О. Поротиковою класифікація, яка пропонує за метою зловживання дій виділяти дві форми зловживання — шикану та інші форми зловживання правом. При цьому шикана, на думку автора, обмежується лише несприятливими відносинами і не поширюється на підприємницькі відносини в сфері цивільного обороту, оскільки останні за визначенням мають іншу мету, поряд із заподіянням шкоди, яка полягає в систематичному отриманні прибутку.

У цьому зв'язку зазначається, що зловживання правом в інших формах можливе в таких сферах (які по суті є видами зловживання правом): 1) при здійсненні корпоративної діяльності, в тому числі недобросовісна конкуренція і зловживання домінуючим становищем, недобросовісна реклама [20]; неналежне використання найменування юридичної особи, товарного знаку та інших об'єктів промислової власності; поведінка, пов'язана з неналежним використанням прав із цивільно-правових договорів, наприклад, права на відмову від надання або отримання кредиту [21], права на звернення векселя до стягнення тощо [22]; 2) у відносинах, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю учасників цивільного обо-

роту, при здійсненні права власності і при неналежному використанні інших прав; 3) діяння, пов'язані з реалізацією авторських та суміжних прав [23]; 4) при недотриманні меж здійснення батьківських прав і прав осіб, які замінюють батьків [24].

У літературі обґрунтовуються різні підходи щодо поділу форм зловживання на види зловживання правом залежно від характеру (типу) цивільного права, яке є засобом зловживання.

Так, О. О. Поротикова виділяє три групи (блоки) правовідносин і пов'язаних з ними видів зловживання цивільним правом: 1) зловживання при здійсненні права власності та інших речових прав, в тому числі: а) сусідські взаємовідносини, б) зловживання правом власності на тварин, в) зловживання правом власності на культурні, історичні тощо цінності, г) зловживання правами, які впливають з режиму спільної власності на майно; 2) зловживання правами при створенні, управлінні діяльністю і припиненні юридичних осіб; 3) зловживання сімейними правами [25].

Запропонована автором класифікація ґрунтується на застосуванні критерію окремих видів цивільних прав, які виступають засобами зловживання правом.

О. В. Волков наводить перелік із десяти видів зловживання правом: 1) зловживання повноваженнями органів і представників юридичної особи; 2) зловживання правом на вільне формування умов договору (неустойки, проценти умови відшкодування збитків, завдаток, застава тощо), в тому числі «зловживальне» ухилення від укладення договору; 3) зловживання правом за допомогою укладення цивільно-правових угод, направлених на ухилення від сплати податків або на необґрунтоване відшкодування з коштів державного бюджету; 4) зловживання правом при процедурі ліквідації боржника (у тому числі при проведенні процедури банкрутства); 5) зловживання правом шляхом укладення угод з реалізації майна, призначеного до задоволення претензій кредиторів (у тому числі угоди реорганізації юридичної особи); 6) зловживання за допомогою «абстрактних» цивільно-правових зобов'язань — векселів; 7) зловживання правом на залік зустрічних вимог (бездіяльність); 8) зловживання правом за допомогою позовів про визнання правочинів, актів недійсними (або такими, що не відбулися); 9) зловживання правом на відмову в захисті пра-

ва за допомогою ст. 10 ЦК РФ (зловживання «правом на право»); 10) зловживання іншими способами захисту прав, передбаченими і не передбаченими ст. 12 ЦК РФ [26].

У даному випадку автор фактично пропонує проводити класифікацію видів зловживання правом за критерієм засобу зловживання, тобто залежно від виду цивільного права.

При цьому всі вищезазначені підходи не мають на меті визначити виключний перелік існуючих видів зловживання і концентруються на висвітленні окремих, найбільш актуальних на сьогодні випадках зловживання правом.

Разом із тим важливим недоліком існуючих у сучасній юридичній науці підходів щодо класифікації видів зловживання правом полягає в тому, що такий поділ не завжди узгоджується, а інколи дублюється з класифікацією форм зловживання, що нівелює наукову і практичну цінність таких класифікацій.

У зв'язку з цим формування системної класифікації зловживання правом має ґрунтуватися на застосуванні ідеї дуалістичності (двох) рівнів такої класифікації; перший рівень мають становити форми зловживання, другий — види відповідних форм зловживання правом.

Проведений аналіз існуючих у доктрині підходів щодо класифікації зловживання цивільним правом дає підстави для висновку про те, що найбільш системно класифікацію зловживання цивільним правом може бути проведено шляхом послідовного поділу зловживання правом на форми (за метою — виключний або визначальний намір завдання шкоди іншій

особі) і види відповідної форми (залежно від засобу зловживання правом — цивільне право; цивільний обов'язок; право на захист), що дає можливість виявити форми зловживання правом і властиві відповідній формі види зловживання.

Класифікація за цим критерієм формує дві форми зловживання правом: 1) шикана (дії, спрямовані виключно на завдання шкоди іншій особі і відсутній законний інтерес); 2) зловживання цивільним правом з невиключним і неодноразовим наміром заподіяння шкоди, доповненим невизначальним законним інтересом.

Кожна із зазначених форм зловживання правом може бути поділена на види і підвиди залежно від засобу зловживання, тобто від виду суб'єктивного права або правомочності як елементу правоздатності, якими зловживають.

За цим критерієм кожна з форм зловживання правом може бути поділена на такі дві групи видів зловживання правом: 1) зловживання правомочностями як елементом цивільної правоздатності, зокрема: а) використання цивільних прав з метою обмеження конкуренції і зловживання домінуючим становищем на ринку; б) зловживання «переддоговірними» правами (при підготовці та укладенні договорів); в) зловживання цивільними обов'язками; 2) зловживання окремими видами суб'єктивних цивільних прав: а) корпоративними; б) речовими; в) зобов'язальними; г) особистими немайновими правами; г) правами інтелектуальної власності; д) батьківськими правами і правами осіб, які замінують батьків.

ПРИМІТКИ

1. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. — М., 2000. — С. 173.
2. Волков А. В. Злоупотребление гражданскими правами: проблемы теории и практики : монография / А. В. Волков. — М. : Волтерс Клувер, 2009. — С. 292.
3. Там само. — С. 299.
4. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія / М. О. Стефанчук. — К. : КНТ, 2008. — С. 128—129.
5. Садиков О. Н. Злоупотребление правом в Гражданском кодексе России / О. Н. Садиков // Хозяйство и право. — 2002. — № 2. — С. 41.
6. Волков А. В. Знач. праця. — С. 293—294.
7. Там само. — С. 299.
8. Памятники римского права: Законы XII таблиц, Институции Гая, Дигесты Юстиниана. — М., 1997. — С. 215; цит. за: Волков А. В. Знач. праця. — С. 300.
9. Волков А. В. Знач. праця. — С. 300.
10. Там само. — С. 300.
11. Там само. — С. 293—294.

12. Белов А. П. Злоупотребление правом во внешнеэкономической деятельности [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.wci.ru; Пороотикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом / О. А. Пороотикова. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — С. 174.
13. Волков А. В. Зазнач. праця. — С. 296—297.
14. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. — М., 2002. — С. 66.
15. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / М. М. Хміль. — Х., 2005. — С. 11.
16. Стефанчук М. О. Зазнач. праця. — С. 121.
17. Гражданское право : учебник : в 2 т. / отв. ред. проф. Е. А. Суханов. — М., 2000. — Том 1. — С. 25.
18. Там само.
19. Волков А. В. Зазнач. праця. — С. 291.
20. Федеральный закон РФ от 18 июля 1995 г. № 108-ФЗ «О рекламе» // СЗ РФ. — 1995. — № 30. — Ст. 2864; цит. за: Пороотикова О. А. Зазнач. праця. — С. 172.
21. Детальніше див.: Гурский А. Кредит обеспечен — значит, открыт? / А. Гурский // Бизнес-адвокат. — 1999. — № 20; Федоренко Н. В. Обзор практики разрешения Арбитражным судом Ростовской области споров с участием банков / Н. В. Федоренко, Т. Д. Пипник // Вестник ВАС РФ. — 2001. — № 5.
22. Детальніше див.: Мельников О. О. Правовые проблемы новации долга в заемное обязательство / О. О. Мельников // Вестник ВАС РФ. — 1999. — № 6; Медведев М. Простой вексель не прост и опасен / М. Медведев // Бизнес-адвокат. — 2000. — № 2; Наумова Л. Взыскание хромает исполнением / Л. Наумова // Бизнес-адвокат. — 2001. — № 15—20; Бурмистров Р. Е. Недобросовестные действия и преступные злоупотребления с векселями / Р. Е. Бурмистров // Нотариус. — 2000. — № 4 (24).
23. Пороотикова О. А. Зазнач. праця. — С. 172—173.
24. Антокольская М. В. Семейное право : учебник / М. В. Антокольская. — М., 1996. — С. 227—240; Фадеева Т. А. Личные и имущественные отношения между родителями и детьми / Т. А. Фадеева // Гражданское право : учебник / под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. — М., 1998. — Ч. 3. — С. 383—388 и др.; цит. за: Пороотикова О. А. Зазнач. праця. — С. 173.
25. Пороотикова О. А. Зазнач. праця. — С. 192, 192—239.
26. Волков А. В. Зазнач. праця. — С. 302.

Губар Алексей. Классификация злоупотребления гражданскими правами по законодательству Украины.

Рассматриваются вопросы классификации злоупотребления гражданскими правами по законодательству Украины. Определены особенности различных критериев классификации злоупотребления правами, выявлено соотношение и система форм и видов злоупотребления гражданскими правами в отечественном праве.

Ключевые слова: злоупотребление гражданскими правами, классификация злоупотребления гражданскими правами, формы и виды злоупотребления гражданскими правами.

Gubar Alexey. Classification of abuse of civil rights under the legislation of Ukraine.

The problems of classification of abuse of civil rights under the legislation of Ukraine are considered. The features of the different criteria for the classification of abuse of civil rights, the relationship and system of form and types of abuse of civil rights in domestic law are cleared up.

Key words: abuse of civil rights, the classification of abuse of civil rights, forms and types of abuse of civil rights.